

Van subject veranderen

Metafysica en metabolisme

Rosi Braidotti

Ik heb een boek willen schrijven dat anders las en anders gestructureerd was. Vooral wilde ik het lineaire intellectuele schrijven achter me laten, de teleologisch geordende argumentatiestijl waarin ik zowel door Genevieve Lloyd als door mijn professoren aan de Sorbonne getraind was. Precies deze keuze voor 'dissonantie' als het belangrijkste organisatorische principe van *Beelden van de leegte* drukt ook mijn verlangen uit om te breken met de traditie van het academisch schrijven. Ik wilde breken met de 'oedipale plot' van de academische sfeer, waarin van de jongeren verwacht wordt dat zij een houding van ootmoedig respect voor de ouderen ontwikkelen, en waarin herhaling en plichtsgetrouwheid worden aangemoedigd.

Ik zag exegese hoe langer hoe meer als een machtsmiddel dat de verhevenheid van bepaalde teksten bevordert: de teksten van de grote filosofische traditie - alle mannelijk, blank en eurocentrisch. Ik wilde weg van de 'angst voor beïnvloeding' door de meesters, weg uit de verlamrende structuren van een academische stijl die van filosofie een intimidatie- en uitsluitingsmachine heeft gemaakt. Wat dit betreft is Deleuzes heftige strijd tegen de 'geschiedenis van de filosofie' als institutie, ofwel machtsformatie, van het grootste belang voor mij.

Daarom is *Beelden van de leegte* het boek van een opstandige dochter die zowel de mannelijke meesters in de rol van vaderfiguren afwijst als ook de alternatieve vrouwelijke meesters in de rol van overheersende moederfiguren. Beide zijn voor mij manifestaties van de oedipale plot die de produktie van filosofische kennis nog steeds beheerst. Ik stel mezelf op als een zelfstandig balancerende 'wees' en probeer de mimetische herhaling van gevestigde academische en intellectuele conventies te vermijden. Door de meesters achter me te laten, door ze ontrouw te worden, of liever gezegd, door een vorm van 'gezond wantrouwen' te ontwikkelen, wilde ik breken met de patronen van identificatie die de filosofische discipline verwacht, vooral van haar vrouwelijke beoefenaars.

De enige soort filosofie die ik dan ook wil beoefenen is filosofie als een vorm van het scheppen van nieuwe denkwijzen, zoals die zowel door Irigaray als door Deleuze wordt verdedigd. Ik ben geïnteresseerd in denksystemen of conceptuele kaders die me kunnen helpen bij het denken over verandering, over levende overgangen. Het gaat om een creatief, in plaats van een reactief project.

Over filosofische stijl

Vanuit deze achtergrond moet mijn keuze voor een inderdaad ongebruikelijke schrijfstijl worden gezien. De kenmerken hiervan zijn:

1. Een voorkeur voor ruimtelijke metaforen: landschappen, rivieroeveren, woestijnen, steden en tempels, koorden die boven de leegte hangen, enzovoort. De centrale positie van de notie 'ruimte' vinden we ook in het hedendaagse Franse denken terug. De teksten van Deleuze bijvoorbeeld, bevatten veel geologische metaforen en ruimtelijke titels.

2. Een vermenging van sprekende stemmen, of stemmingen: ik probeer weloverwogen theoretische en poëtische wijzen van schrijven te combineren. Dit is voor mij een manier om weerstand te bieden aan de droge stijl van het filosofische verhoog. Vaak wordt in filosofische kringen het negeren van stijl gezien als een teken van 'serieusheid' of zelfs 'wetenschappelijkheid'. Alsof mooi schrijven de expressie van een 'softe', ofwel niet-filosofische geest zou zijn. Deze houding ergert me en ik vind haar ook een beetje lachwekkend. Het functionalisme ervan vind ik teleurstellend. De aanspraak op functionele filosofische taal berust op een categorische arbeidsdeling tussen vertogen met het accent op de logos en vertogen met het accent op de pathos - een onderscheid dat ik heftig bestrijd. Ik bespreek in *Beelden van de leegte* het debat tussen Foucault en Derrida over logos en pathos om juist met deze disciplinaire scheiding tussen filosofie en literatuur af te rekenen.

Ik vind het jammer dat zoveel vrouwen in de filosofie nog steeds filosofische taal functioneel, als een 'communicatiemiddel' gebruiken. Ik zou het liefste mijn theorieën fictionaliseren, en mijn ficties theoretiseren, kortom filosofie beoefenen als een vorm van conceptuele creativiteit.

3. Ruimte maken voor de stemmen van anderen; vandaar de vele aanhalingen en citaten. Anderen aan het woord laten is niet alleen een manier om mijn werk in te voegen in een collectieve politieke beweging; het is ook een manier om dat wat ik voorsta in praktijk te brengen. De 'dood van de auteur' is voor mij niet slechts een retorische formule; de onttroning van het 'transcendentale narcisme' van het filosoferende 'ik' is voor mij een onomkeerbare ontwikkeling.

Wat mij in politiek opzicht zorgen baart is het 'syndroom' van de 'plichtsgetrouwe dochter'. Er bestaat een overrompelend conservatisme onder vrouwelijke filosofen en binnen de filosofie; alsof het de plicht van vrouwen ten opzichte van de filosofische vaders is om de *man-made* filosofische systemen te bewaren, hun complexiteit, hun contradicties, hun geheimen te beschermen, en ze *ad nauseam* te herhalen. *Beelden van de leegte* probeert dit patroon van identificatie los te laten.

Mimesis is voor mij als slechts een herhaling zonder verschil beangstigend. Ik vind het jammer dat vrouwen hun energie, creativiteit en intelligentie investeren in het in stand houden van de oedipale lijn; trouw worden de woorden van de meesters overgeschreven, en juist door de zachtheid van die woorden blijft het filosofische corpus verleidelijk.

Denken en filosofie

Ik realiseer me dat ik in *Beelden van de leegte* een scheiding maak tussen het denken op zich en de discipline van de filosofie. Ik heb verschillende redenen om deze scheiding te verdedigen; de eerste reden is politiek, de tweede is conceptueel.

Om politieke redenen wil ik de filosofische relevantie van feministische denkwijzen laten zien. Daarom besteed ik uitgebreid aandacht aan zo veel mogelijk tendensen en scholen van het feministische denken. Voor mij weegt een passie voor het denken, voor het uitvinden van nieuwe denkvormen zwaarder dan mijn affiniteit met de filosofische discipline en haar systematische denkwijzen.

Door filosofie te scheiden van het denken en door vrouwen los te maken van hun binding met de filosofie, probeer ik feministische theorie te legitimeren als een nieuw soort filosofie. Deze her-uitvinding van een nieuwe filosofische stijl is gebaseerd op seksuele differentie. Ze heeft de volgende kenmerken:

- i) ze is trans-disciplinair
- ii) ze is verbonden met het collectieve feministische project
- iii) ze is gebaseerd op de 'politiek van plaats'; er wordt rekening gehouden met onderlinge verschillen tussen vrouwen.

Feminisme *als* filosofie herdefinieert ook de inhoud van de filosofie, met vooral de nadruk op het thema van de subjectiviteit. De vraag is: hoe kunnen we een alternatief beeld van het subject poneren? Hier kom ik nog op terug.

Veel van de hedendaagse filosofie is conceptueel gezien niet in staat om na te denken over de vragen die voor mij centraal staan: de vragen rond het vrouwelijke subject in het kader van het feministische project van seksuele differentie. Voor mij is filosofie namelijk intrinsiek verbonden met geweld; ze vereist voor haar dagelijkse praktijk uitsluitings- en overheersingsmechanismen. Filosofie is een discipline waarvan de taak altijd geweest is om als wetgevende macht op te treden ten aanzien van mogelijke vormen van kennis.

Foucault betoogt overtuigend dat de filosofie zichzelf creëert zowel door wat ze uitsluit als door wat ze bevestigt. De door de filosofie bevestigde waarden sluiten velen uit, zoals vrouwen, niet-blanken, ongeschoolden, enzovoort. Dit doet me twijfelen aan het theoretische vermogen, en meer nog aan de morele en politieke bereidheid van deze discipline om op een niet-hegemonische wijze te fungeren.

Vooraf het lezen van Deleuzes analyses van het denken (in het bijzonder *Nietzsche et la Philosophie* en *Différence et Répétition*) heeft me ervan overtuigd dat het filosofische vertoog aan een soort structurele aporie lijdt. Filosofie is zowel logo-filisch als logo-fobisch, zoals Foucault scherpzinnig opmerkt in zijn oratie *De orde van het spreken*. Het vertoog - de produktie van ideeën, kennis, teksten en wetenschappen - is datgene waar filosofie betrekking op heeft en op steunt; in die zin is het logo-filisch. Echter, aangezien een vertoog een complex netwerk is van onderling samenhangende waarheidseffecten, reikt het ver buiten de systematiserende macht van de filosofie. Dus moet de filosofie achter allerlei nieuwe vertogen aan hollen (zoals die van vrouwen, post-koloniale subjecten, de audio-visuele media en andere nieuwe technologieën) om hen in te lijven bij filosofische denkwijzen. In dit opzicht is filosofie logo-fobisch.

De vraag is nu: wat kan tegenwoordig onze keuze van/voor filosofie nog mo-

tiveren? Deleuze en Irigaray geven op verschillende manieren een antwoord op deze vraag. Ze richten zich op het 'verlangen naar filosofie' als een epistemofilische drijfveer, als een drang tot kennis die fundamenteel *affectief* is. Met andere woorden, ze bouwen voort op de logofilische kant van filosofie, en herinneren ons eraan dat filosofie vroeger de liefde voor, en het verlangen naar hogere kennis betekende.

Spinoza en Nietzsche citerend, steunt Deleuze op het affectieve sub-stratum als een kracht die de filosofie kan bevrijden van hegemonische gewoontes. Affectiviteit is in deze opzet pre-discursief: er bestaat zoiets als een pre-filosofisch moment bij het aannemen van een filosofische houding; een moment waarin men kiest voor filosofie. Dit moment van verlangen is niet alleen ongedacht, maar blijft ook als niet-gedachte in het hart van de filosofie bestaan, omdat het precies datgene is wat het filosoferen in stand houdt.

Met andere woorden, er rest ons het probleem van datgene wat er ontologisch wel is, maar wat noodzakelijkerwijs is uitgesloten van de filosofische uiting. Het is het onuitgesproken en onuitspreekbare verlangen naar gedachten, de passie voor het denken, het epistemofilische sub-stratum waarop de filosofie later de discursieve monumenten doet oprijzen. Ik ben geïnteresseerd in dit sub-stratum en in de manier waarop het ons kan helpen bij het ontmantelen van de filosofische momenten.

In deze poging om het 'filosofische contract' te herdenken, probeer ik in mijn boek een andere plaats voor de lezers in te ruimen. Ik wil dat ze de vrijheid hebben om een andere positie in te nemen, om hun eigen mening te vormen over bepaalde zaken, bijvoorbeeld over de discussies van mannelijke filosofen over het vrouwelijke, of over de veelheid aan mogelijke feministische posities binnen de filosofie. Idealiter zou ik graag een boek schrijven dat net zo in elkaar zit als het Musée d'Orsay in Parijs: een boek dat uitdagend open staat voor potentieel verschillende en zelfs tegenstrijdige interpretaties.

Degenen die dit opvatten als een vorm van intellectuele verlegenheid, lezen mij verkeerd, evenals degenen die de veelheid aan verwijzingen zien als een middel om mijn gebrek aan één centrale positie te verbergen. Ik wil niet het logocentrische gebaar herhalen waarmee de lezer in één positie gevangen wordt. Ik wil dat mijn lezer nomadisch is, dat zij zich vrijelijk door de tekst heen beweegt. De beste lezers zijn zij die zich hun eigen vrijheden met de tekst veroorloven, die hun discussiewapens er aan slijpen, ermee door de mijnenvelden van deconstructie dansen. Voor mij is elk boek dat geen gereedschapskist is voor nieuwe ideeën een doods-kist!

Van subject veranderen

De subjectiviteitsvraag staat bovenaan de filosofische agenda. Mijn project is erop gericht om, hier en nu, de mogelijkheidsvoorwaarden voor een ander feministisch subject te articuleren en daarmee ook een nieuwe visie op het denken te ontwikkelen.

Het beginpunt is het begrip 'vrouw', een paraplu-term waaronder een veelheid

aan verschillende niveaus van subjectiviteit en verschillende noties van tijd vermeld zijn. Het begrip 'vrouw' verwijst naar een subject van het vrouwelijke geslacht dat, zoals de psychoanalyse overtuigend betoogt, gevormd wordt door een proces van identificatie met cultureel beschikbare posities. Als 'tweede sekse' in de patriarchale gender-dichotomie behoort de vrouw tot de lineaire tijd van de geschiedenis. Als het beginpunt van een feministisch bewustzijn echter, behoort ze tot een andere tijdelijkheid: tijd in een innerlijke en meer discontinue zin. Dit is de tijd van transformatie, weerstand en 'worden'. Aan de ene kant onderscheid ik teleologische tijd, en aan de andere kant de tijd van bewustwording. Met Irigaray zou ik deze laatste 'genealogie' noemen, en met Foucault 'contrageheugen'.

Feminisme probeert veranderingen aan te brengen in de waarden die worden toegeschreven aan de presentaties van de vrouw zowel in de historische tijd van de patriarchale geschiedenis, als in de innerlijke tijd van identiteit. Met andere woorden, het feministische project heeft betrekking op zowel het niveau van subjectiviteit dat verbonden is met politieke en sociale rechten, als het niveau van identiteit, dat verbonden is met bewustzijn, verlangen en de politiek van het persoonlijke. Het feministische subject is historisch omdat het betrokken is bij het patriarchaat in de vorm van een ontkenning; het is echter ook verbonden met de vrouwelijke identiteit, met het persoonlijke.

De 'vrouw' is in een structureel andere positie dan de feministe omdat ze is gestructureerd als verwijzing naar andersheid. Ze vormt het spiegelbeeld van de man die subjectiviteit vertegenwoordigt. De tweede sekse staat in een dichotomie tegenover de man als verwijzing naar het universele.

In dit opzicht is de idee van de politiek van plaats erg belangrijk. Adrienne Rich ontwikkelde dit idee tot een theorie over de veelheid aan verschillen tussen vrouwen onderling. Algemene uitspraken over vrouwen worden verworpen; in plaats daarvan probeert men zich zo bewust mogelijk te zijn vanuit welke plaats men spreekt. Het gaat om het gesitueerde karakter van uitspraken, in plaats van om universele pretenties. De politiek van plaats bepaalt iemands houding ten opzichte van tijd en geschiedenis. Het idee van plaats heeft voor mij te maken met contrageheugen, ofwel de ontwikkeling van alternatieve genealogieën. Dit betekent dat het wel degelijk uitmaakt of men herinneringen aan onderdrukking en uitsluiting heeft, zoals dat voor vrouwen het geval is, of dat men tot een empirisch dominante groep behoort, zoals voor mannen geldt.

Filosofisch gesproken bestaat er voor mij een wereld van verschil tussen iemand als Derrida - de laatste van een lange rij zonen die rouwen om de tegelijkertijd fel begeerde dood van de vader - en Irigaray, die zichzelf erkent als de zelfstandige wees van een liefdeloze vader. De politiek van plaats fungeert als een strategie om weerstand te bieden.

Het feminisme vereist zowel een epistemologisch als een politiek onderscheid tussen 'vrouw' en 'feministe'. De drang om vrouwen in te voegen in de patriarchale geschiedenis is feministisch, evenals het stellen van vragen rondom persoonlijke identiteit op grond van machtsrelaties. Emancipatie heeft mijns inziens de voltrekking van het eerstgenoemde ten doel, terwijl het nastreven van het laatstgenoemde het doel is van het differentie-feminisme.

Aan deze twee niveaus voeg ik in *Beelden van de leegte* nog een ander niveau

toe: het 'vrouwelijke' dat betrekking heeft op mannelijke projecties of figuraties van bepaalde eigenschappen, die worden gebruikt tegenover het mannelijke als de norm en het normale.

De 'vrouw' is het beginpunt: de vrouwenbeweging berust op de overeenkomst dat alle vrouwen zich in de positie van de 'tweede sekse' bevinden - hoe algemeen deze uitspraak nu ook mag lijken. Ze kan worden opgevat als een voorwaarde voor het opbouwen van een feministische subjectpositie. De erkenning van een gemeenschappelijke band tussen vrouwen is het beginpunt van een feministisch bewustzijn.

Bovendien, zoals Teresa de Lauretis betoogt, worden alle vrouwen ook geconfronteerd met een bepaald imago van de vrouw, ofwel met het cultureel overheersende model van vrouwelijke identiteit. Dit biedt ruimte aan een 'identiteitspolitiek' als één van de belangrijkste aandachtspunten van het feminisme. De uitbreiding van een politieke subjectiviteit die feministisch is, vereist dus de erkenning van een afstand tussen de Vrouw, als cultureel imago en werkelijke vrouwen.

Teresa de Lauretis heeft dit moment gedefinieerd als de erkenning van een 'essentieel verschil' tussen representatie (de Vrouw als cultureel imago) en ervaring (werkelijke vrouwen die met hun handelen verandering teweeg brengen). Met andere woorden, er wordt een fundamenteel onderscheid gemaakt tussen de Vrouw als betekenaar die een gesystematiseerde plaats heeft in een lange geschiedenis van binaire opposities, en de betekenaar 'feministe' die duidt op diegene die voortbouwt op de erkenning van de geconstrueerde aard van de Vrouw en die vastberaden op zoek is naar adequate representaties ervan, zowel in politiek als in symbolisch opzicht.

De Vrouw als problematische betekenaar is het gegeven waar het feministische subject op voortbouwt, en dat het beginpunt ervan is. Chronologisch gezien komt het feministische bewustzijn later dan het geconstrueerd-zijn als vrouwelijk. De erkenning dat de Vrouw een representatie is die alle vrouwen beïnvloedt, kan ook vertaald worden als de bevestiging van seksuele differentie. Seksuele differentie bevestigt de kloof tussen de door mannen gemaakte noties van vrouwelijkheid en de ervaring van vrouwen. Dit is het eerste niveau van seksuele differentie.

Het feministische subject steunt op dit eerste type van verschil, maar het houdt daar niet op. Verschil is een relationeel begrip. Na de erkenning van het feministische standpunt wordt het mogelijk de aandacht voor het verschil te verbreden zodat zowel de onderlinge verschillen tussen vrouwen naar voren komen, als ook de verschillen binnen elke vrouw. Dit zijn respectievelijk het tweede en derde niveau van seksuele differentie.

Voordat deze ontwikkeling van de filosofie van seksuele differentie überhaupt mogelijk wordt, is het echter noodzakelijk om van het onderscheid tussen de Vrouw en vrouwen uit te gaan als de fundamentele houding van het feministisch denken. Deze eerste stap is de bevestiging van een essentieel en onverzoenlijk verschil.

Tegenwoordig gebruik ik liever de term 'verschillendheid' om het tweede en derde niveau van seksuele differentie te omschrijven. De filosofie van seksuele differentie identificeert het begrip 'vrouw' als een historische essentie, in precies

die periode waarin het begrip door feministes ook gedeconstrueerd en uitgedaagd wordt. De crisis van de moderniteit stelt aan feministes de essentie van vrouwelijkheid ter beschikking als een historische constructie waar ze mee kunnen werken. De Vrouw is niet langer het cultureel overheersende model voor vrouwen; in plaats daarvan wordt het een identificeerbare topos voor analyse.

Met andere woorden, het feminisme is voor mij de strategie die met en door deze essentie werkt, en die deze consumeert als een voorraad van betekenissen en representaties van vrouwen. De mythe van de Vrouw is nu braakliggende grond waar verschillende vrouwen met hun subjectiviteit kunnen spelen. Deze strategie om nieuwe subjectposities te creëren geeft ook antwoord op de vraag hoe nieuwe modellen van het zelf worden uitgevonden. Mijn antwoord is: het nieuwe wordt gecreëerd door het oude op te zoeken en te verbranden. Zoals bij de totemmaaltijden van Freud, moet je eerst de doden verteren voordat je tot de nieuwe orde over kunt gaan. De zucht naar uitwegen vereist de mimetische herhaling en consumptie van het oude. Het antwoord op metafysica is *metabolisme*.

Het vraagstuk voor het feministische subject is nu hoe het in de historische tijd kan interveniëren om zo de realiteit van het heden te beïnvloeden, om hier en nu een nieuwe situatie te creëren. Ik krijg vaak kritiek op mijn utopische houding. Mijns inziens is er eerder sprake van een passie voor verandering, die me ongeduldig maakt. Het traditionele socialisme droomt van de toekomst van de mensheid, en het traditionele reformisme blijft gehecht aan het verleden; ik wil de wording van vrouwen hier en nu.

Het centrale doel is voor mij de uitwegen uit het fallogocentrische grondgebied te vinden. Wat is de beste manier om de vrouw te herdefiniëren: het gender dualisme overwinnen om tot een nieuwe neutralisatie van verschillen te komen, of de verschillen tot het uiterste doorvoeren? Ik heb gewed op de strategie van affirmatie van geseksueerde identiteit als een manier om een hiërarchische toekenning van verschillen te ondermijnen. Deze affirmatie van seksuele differentie kan tot herhaling leiden, maar toch eis ik dat het experiment de tijd krijgt om te laten zien wat het opbrengt.

Dit betekent echter niet dat de verandering nog niet begonnen is: integendeel! Wanneer me gevraagd wordt om daadwerkelijke voorbeelden van deze veranderingen te geven ben ik verbaasd. Er zijn tegenwoordig zoveel alternatieve representaties van vrouwen door vrouwen zelf beschikbaar. Zo vallen me bijvoorbeeld het gemak, de humor en de mate van zelf-management op waarmee vrouwelijke popsterren als Laurie Anderson en Madonna zich als vrouw presenteren. Andersons gebruik van 'high-technology' en Madonna's snelle veranderingen van stijl en uiterlijk vormen succesvolle strategieën om stereotypen van vrouwelijkheid te ondermijnen, in het bijzonder het beeld van de vrouwelijke ster als object van publieke consumptie.

Zoals gewoonlijk echter, ligt de theorie achter op de praktijk. Ik moet toegeven dat ik in mijn visionaire en poëtische momenten de neiging heb om theoretisch over seksuele differentie te spreken in de tegenwoordige tijd; maar ik huldig dan de mogelijkheidsvoorwaarden voor vernieuwing, niet de concrete manifestaties ervan. Het zijn de momenten waarop ik uitdrukking geef aan mijn verlangen naar vernieuwing, waarop ik de voorwaarden aangeef die vernieuwingen theoretisch

representaarder maken. Op die momenten probeer ik de aandacht te vestigen op een andere tegenwoordige tijd, op iets dat al gebeurd is, en niet op mogelijkheden in een verre toekomst. Zo probeer ik in de laatste twee hoofdstukken van *Beelden van de leegte* gestalten van vrouwelijke subjectiviteit op te roepen. Maar in feite beschikken we nog niet over adequate theoretische representaties van de veranderingen die zich al wel voltrokken hebben. Een eerlijke beoordeling van de werkelijke waarde van feminisme als filosofie is derhalve nog niet mogelijk.

Schets ik hier een utopie? Utopie betekent 'non-plaats', ofwel het nergens zijn van het vrouwelijke subject. Het feminisme situeert de grondslag voor het nieuwe vrouwelijke feministische subject. Het gaat niet over het herstellen van een ander geheugen, maar over de installering van een contra-geheugen, ofwel een kritische genealogie.

Door de fundamenteën voor een nieuw soort subjectiviteit te leggen, stellen feministes zich voor een moeilijke taak: hoe een historiciteit te combineren met de wil tot verandering en met het verlangen naar vernieuwing dat, zoals Deleuze laat zien, de constructie impliceert van nieuwe verlangende subjecten.

Met andere woorden, er kan voor mij geen blijvende sociale verandering bestaan zonder de constructie van nieuwe verlangende subjecten die moleculair, nomadisch en veelvoudig zijn. Ik vind het de taak van de feministe als kritische intellectueel, om weerstand te bieden aan de her-codering van het subject als weer een soevereine entiteit.

Volgens mij begint de politiek juist bij onze verlangens. Onze verlangens die ons steeds ontglippen juist daar waar ze onze voortstuwende kracht zijn. De enige aanduiding die ons rest zijn de sporen van wat we inmiddels niet meer zijn. Het nomadendom is dan ook niet zomaar een leuke metafoor, maar een politieke en epistemologische noodzakelijkheid.

Vertaling: Carlijn Holtrop